

KOQNİTİV TƏDQİQATLAR SAHƏSİNDƏ İNCƏSƏNƏTİN EPİSTEMOLOGİYASI

Açar sözlər: *incəsənətin epistemologiyası, koqnitiv tədqiqatlar, sokonstruktivizm, transsendentalizm*

Key words: *epistemology of art, cognitive research, co-constructivism, transcendentalism*

Ключевые слова: *эпистемология искусства, когнитивные исследования, со-конструктивизм, трансцендентализм*

Məlumdurki, biliklər sistemi kimi elm inkişaf etdikcə onu öyrənən xüsusi nəzəriyyə sahəsi də yaranır. Bu epistemologiya (epistemos yunanca bilik deməkdir) adlanır. O, ümumi idrak nəzəriyyəsinin (qnoseologiyanın) ayrılmaz tərəfini təşkil edir (2,247).

İdrak nəzəriyyəsi (qnoseologiya və ya epistemologiya) nəzəri fəlsəfənin elə hissəsidir ki, burada idrakın təbiəti, onun imkanları və həddləri, biliyin realığa münasibəti, idrakın subyekt və obyekt kimi problemlər öyrənilir; idrak prosesinin ümumi ilkin şərtləri, biliyin doğruluq şərtləri; həqiqətin kriterisi (meyarı), idrakın forma və səviyyələri və bir sıra başqa problemlər tədqiq edilir. Başqa sözlə idrak - biliyin qazanılması və inkişaf etdirilməsi, onun daim dərinləşdirilməsi, genişləndirilməsi və təkmilləşdirilməsi prosesidir.

Bir çox elm sahələri də idrak problemləri ilə məşğuldur. Məsələn, R.Volfun yazdığı kimi: “psixologiya da idrakı öyrənir, lakin epistemologiya idrakın daxili mexanizmi ilə az maraqlanır, bizim necə fikirləşməyimizi, nə bilməyimizi müəyyən etməyin, sübut etməyin və ya təsdiq etməyin mümkünlüyü ilə məşğul olur” (1,271).

Elmi izah və nəticələrə keçməzdən öncə bir neçə məqamların açıqlanmasına ehtiyac duyulur. Beləki hazırkı məqalənin məqsədi koqnitiv elmin mühüm konseptual-metodoloji komponenti kimi, incəsənətin epistemologiyasının əhəmiyyətini dərk etmək cəhdidir. Bunun üçün aşağıda göstərilən vəzifələri həll etmək lazımdır: xarici və ölkə alimlərinin əsərlərində göstərilən sahənin tədqiq edilməsinin müasir vəziyyətinin spesifikasiyasını müəyyən etmək; incəsənətin epistemologiyası sahəsinin əsas istiqamətlərini və koqnitiv tədqiqatlar korpusuna qoşulması perspektivlərini işarələmək, eləcə də epistemologiyanın koqnitivistika trendləri ilə determinləşdirilən fundamental problemlərinin həllində bədii-koqnitiv təcrübə sahəsinin evristik potensialını konstruksiyalaşdırmaq.

Məqalənin aktuallığı onun epistemologiyanın mərkəzi problemlərindən biri, bütövlükdə müasir mədəniyyət üçün əhəmiyyət kəsb edən mədəniyyətin rəşadət-diskursiv, bədii-koqnitiv və bioloji sahələrinin birliyini və sıx qarşılıqlı əlaqəsini iddia edən transdisiplinar mədəni-konvergent prosesi fenomenini aspektində biliklərin genezisi və assimilyasiyasının əldə edilməsi probleminin həllinə istiqamətlənmiş olması ilə şərtləndirilir (11). Bədii yaradıcılığın koqnitiv əsaslarının təhlili, “sosiüm-mədəniyyət-beyin” sisteminin tədqiqi zamanı biomədəni sosial-konstruktivizm mövqeyindən metodik və metodoloji alətlərin tətbiq edilməsinin mümkünlüyü baxımından perspektivinin vurğulanması, mədəniyyətin inkişafının hər bir mərhələsi üçün maksimal dərəcədə dolğun olan insanın təfəkkür fəaliyyətinin şəklinin qurulması, xüsusi ilə alimlərin elmi konsepsiyaların məzmununa, elmi fənnlərin formalaşması və inkişafı xarakterinə əhəmiyyətli təsir göstərən elmdənkənar amillərlə hesablaşmalı olduqları düyün nöqtələrində biliyin obyektiv sərhədlərinin müəyyən edilməsi probleminin həlli üçün olduqca məhsuldardır (4,78-89).

Yaradıcılıq məntiqinin və kreativ təfəkkürün inkişafı və məşq etdirilməsi üsullarının tədqiq edilməsi-süni intellektin yaradılması, bio və tibbi texnologiyaların inkişafı üzrə tədqiqatlar yolunda müasir, qanunauyğun və zəruri bir addımdır. Göstərilən istiqamətdə aparılan tədqiqatlar belə deməyə imkan verir ki, bədii-koqnitiv fəaliyyətin refleksiv komponenti özünün nüvəsi qismində sosial və humanitar elmlərin xolistik metodologiyasından istifadə edir ki, bu incəsənətə nəzəri mübadilə proseslərinin katalizatoru yəni, onun tətbiq edilməsinin adekvatlığı aspektində elmi biliklərin mədəni vasitəçisi rolunu oynamağa, incəsənəti təkcə elmlə transdisiplinar qarşılıqlı əlaqəyə qadir deyil, həm də insan mədəniyyətinin balanslığını, texnoloji və mənəvi təkamülünün korrelyasiyasını həyata keçirməyə xidmət edən mürəkkəb sosial-mədəni və ontogenetik şərtləndirilən konstruksiya kimi “həyatqoruma” amili funksiyasını yerinə yetirməyə qadir tamamilə unikal refleksiv mədəniyyət komponenti kimi işarələməyə imkan verir.

Təqdim edilən işin yeniliyi bədii fəaliyyətin neyrofizioloji, sosio-mədəni və fəaliyyət amilləri ilə onların elmin və epistemologiyanın fəlsəfəsinin bazis təəvvürlərinə əhəmiyyətli təsiri aspektindən determinləşdirilmiş koqnitiv refleksiv əsaslarının aktualaşdırılmasıdır ki, bu da öz mahiyyətinə görə yenidir. Sənətsünaslığın ümumelmi biliklər korpusu sırasında ənənvi olaraq yanlışlıqla möhkəmlənmiş təcridliyi, epistemologiya və incəsənətin fəlsəfəsinin elm və bio-art, texnoloji incəsənət kimi mədəniyyət fenomenləri çərçivəsində yaradıcılıq prosesi subyektlərinin özlərinin koqnitiv fəaliyyət üçün koordinatlar sistemini verdikləri konseptual reallıqlara yadlığı Kun variantlı paradigmadakı klassik və qeyri-klassik (sənətsünaslıq terminologiyasında – “klassik-romantik”) bədii-nəzəri sistemə apellyasiyanı davam etdirməklə özünün iflasını nümayiş etdirir. Məqalə göstərilən problemin həllinə gücü çatmayan töhfəni verməyə xidmət edir.

Koqnitiv elm transdissiplinar tədqiqatların intensiv inkişaf edən sahələrindən birinə çevrilmişdir. Son onilliklər ərzində koqnitiv tədqiqatlarda magistral xətt rolunu mütamadi olaraq sosial və mədəni neyroelm oynayır (3,91-107). Bu nöqteyi nəzərdən mədəniyyətin neyrodeterminləşməsi, insan təkamülünün təbii və sosial traektoriyalarının qarşılıqlı şərtləndirilməsi fenomeni “sosium-beyin-mədəniyyət” sisteminin bütövlüyünün tədqiqatı çərçivəsində fəal müzakirə edilir və nəinki beyinin formalaşması və fəaliyyəti haqqında qəbul edilən əvvəlki təəvvürlərə əhəmiyyətli dərəcədə yenidən baxmağa məcbur edir, həm də neyrobioloji strukturlar və bu və ya digər mədəniyyətin, o cümlədən bədii koqnitiv fəaliyyətin daşıyıcısı olan sosium arasında qarşılıqlı fəaliyyətin mexanizmləri haqqında qeyri-adi suallar qoyur (9, 193-201).

Hələ XX əsrin əvvəllərində alman psixoloq və dünyada ilk eksperimental psixologiya laboratoriyasının yaradıcısı Vilhelm Vundt sosial-mədəni kontekstin insanın psixiki funksiyalarına təsirinin və onların əks təsirinin tədqiqatını aparmışdır. “Xalqların psixologiyası” adlı elmi işində o, vurğulayırdı ki, mental təzahürlər müəyyən sosial qrupların fəaliyyətinin nəticəsidir (12, 324-327).

Etnik mədəniyyətin subyektin psixikası strukturunda kök atması ideyası sonradan ardıcıl olaraq rus psixoloqları L.Q.Viqotski və A.R.Luriya tərəfindən inkişaf etdirilmişdir ki, elə onlar da müasir psixologiyada sosio-mədəni istiqamətin təməlini qoyanlardır. İnsanın sosial-mədəni formalaşması və bu və ya digər sosial-mədəni toplum nümayəndələrini xarakterizə edən müəyyən davranış növləri arasında qarşılıqlı əlaqəni əsaslandırmaqda onlar belə bir fərziyyə irəli sürdülər ki, insanın mədəni və bioloji həyat xəttləri prenatal inkişafın lap əvvəlindən başlayaraq biri-biri ilə sıx əlaqəlidir (13, 66-77).

İncəsənətin koqnitiv parametrlərinin tədqiq edilməsi idrak fəlsəfəsində müasir transdissiplinar tendensiya ilə həmahəngdir ki, bu özünü təkcə ənənəvi təlimlərə və problemlərə qeyri-adi yanaşmalarda deyil, həm də incəsənətin epistemoloji sxemləri və geniş çəvrədən olan elmi fənnlərin sintezi kontekstində yeni koqnitiv-metodoloji prinsiplərin hazırlanmasında təzahür edir ki, onların da bir çox olduqca məhsudardır. İncəsənət fenomeninin məhz epistemoloji göstərişlərinin dərk edilməsinə istiqamətlənmə L.Q.Berqer, B.Varqa, P.P.Qaydenko, B.M.Qaleyeva, O.N.Danilova, İ.A.Yevin, C.Kaloti, A.A.Koblyakov, A.N.Kruqlov, Y.L.Feynberq, D.R.Hofştadter, N.Şvindt-Qross və başqalarının tədqiqatlarında kifayət qədər hissedilən tendensiyadır. Vurğulamaq lazımdır ki, onlarda israrlı tendensiyanı eyni zamanda subyektin kreativ fəaliyyətinin diskursiv və intuitiv elementləri, təbiət elmləri və bədii mədəniyyətin bütün zənginliyi təcrübəsinin vahid məntiqi zənciri ilə əlaqələndirirlər ki, bu dil-musiqi-riyaziyyat, riyaziyyat-təsviri incəsənət-musiqi, bədii layihələndirmə-informasiya-kommunikasiya texnologiyaları və s. kimi qarşılıqlı əlaqələrin əsaslandırılması ilə illüstrasiya olunur. Lakin göstərilən təzahürlərin neyroelmi determinantlarının müəyyən edilməsi ölkə alimlərinin problemi sahəsinə daxil deyil (6).

XXI əsrin əvvəli neyroelmin bölməsi-neyroestetikanın formalaşması ilə əlamətdardır ki, onun predmeti incəsənət əsərlərinin yaranması və təhlilinin neyroloji prinsipləridir. Hələ ki, yaranış mərhələsini yaşayan bu istiqamətin nümayəndələrinə görə koqnitiv-bədii yaradıcılığın təbiəti və tarixi üzvü şəkildə tarixi və bioloji determinasiyalı mədəniyyət kontekstinə daxil edilmişdir. Koqnitiv-bədii fəaliyyət gedişində enaktivist başa düşülən subyekt müəyyən növdən olan integrasiyalı koqnitiv-bədii patternlər şəklində obrazlar əks etdirir ki, bu da göstərilən fənn sahəsinin predmetidir. Burada hind psixoloqu V.Ramçandran işlərini qeyd etmək lazımdır. İncəsənətin epistemologiya sahəsinin koqnitiv tədqiqatlar korpusuna daxil olmasının əsas istiqamət və perspektivlərini konkretləşdirərək qeyd etmək lazımdır ki, göstərilən sahənin daha perspektivli istiqaməti kimi sosial və mədəni neyroelm sahəsindəki ən yeni nailiyyətləri incəsənətin ontoloji məkanı proyeksiyasında biomədəni sokonstruktivizm mövqeyindən dərk etmək, strukturlaşdırmaq və ümumiləşdirmək səyləri görünür. Fənnlərarası və transdissiplinar tendensiyaların güclənməsi, onların post qeyri-klassika əsasları ilə korrelyasiyalı qarşılıqlı əlaqəsi incəsənətin koqnitivləşməsinə gətirib çıxardı ki, bu da estetik funksiyanın tədqiqat funksiyasına transformasiyasında ifadə əldə etdi, eləcə sənətsünaslığın epistemoloji tərkibinin xüsusi aktuallığını qazandı. XX-XXI əsrlərin qovşağında bütöv diskursiv təcrübələr şəbəkəsinin bədii strategiyaları-“biomedia”, “nanomedia”, “hybridmedia”-artıq bədii yaradıcılığın klassik metodologiyasına uyğun olaraq interpretasiya və representativ prinsiplərin realizə edilməsinə deyil,

konstruktivliyin yeni anlayışının axtarışına, texnologiyanın bütövlükdə yeni anlayışına və onun mədəniyyətdə antipod kimi deyil, təbiətin sonsuz davam etməsindəki roluna istiqamətlənmişdir, insan isə burada-onun təkamülü prosesində yalnızca bir mərhələdir. Daha sonra Science və Bioart kimi transdissiplinar mədəniyyət fenomenlərinin ortaya çıxması ilə incəsənət müasir mədəniyyətin bütün intellektual məkanı üzərində kritik və nəzəri refleks spektrinə, incəsənətin epistemologiyası isə-onun müxtəlif cinsli koqnitiv təcrübələri və mənəvi fəallığı sintez etməyə imkan verən və konseptual karkasın hazırlanması və informasiya-bilik axınlarının ümummədəni integrasiyalı patternlərlə birləşməsinin baş verdiyi problemli düşün nöqtələrdə koqnitiv təcrübələrin bütün korpusunu təşkil edən özünüəniləşdirmənin həyata keçirilməsi üçün elmin müasir epistemoloji fəlsəfəsi üçün zəruri olan effektiv metodoloji alətləri təklif edən koqnitoloji forpostuna çevrilir. Enaktivizmin paradigma karkasına “aşağıdan” müdaxilə etməklə incəsənət təbiət elmləri, bioloji təkamül nəzəriyyəsi, neyrofiziologiya, psixomotor hərəkət nəzəriyyəsi, epistemologiya, texnika və kompüter texnologiyaları arasında boşluğu doldurmağı bacardı, incəsənətsünaslıq isə koqnitiv, xüsusən də neyroelmi tədqiqatlar tandeminə dayanıqlı şəkildə daxil oldu. Ənənəvi subyekt-obyekt mexanizmlərindən fərqli, integrasiyalı koqnitiv patternlərin meydana gəlməsi koqnitiv-bədii fəaliyyətin əsas və mexanizmlərinə yenidən baxılmasını, eləcə də həmin vəzifələrə adekvat olan təfəkkür üslubunun metodoloji karkasının hazırlanmasını tələb edir (6).

Neyroelmin ən yeni nailiyyətləri göstərir ki, öz məzmununa görə sosio-mədəni amillər beyində baş verən obyektiv biokimyəvi proseslərə və genetik məzmunun və beynin fəallığının dəyişməsinə əhəmiyyətli və hətta həlledici təsir göstərir, sonuncular isə öz növbəsində dərk etmə, diskurs və insanın bütövlükdə idrak fəaliyyətinin xüsusiyyətlərinin müəyyən xarakteri ilə xarakterizə edilən müəyyən sosial-mədəni mühitlərin formalaşması və dəstəklənməsinə xidmət edə bilər. Bu idrak subyektinin biomədəni so-konstruktivizm mövqeyindən təhlilini ehtiva edir, bu da bütövlükdə subyektin koqnitiv fəaliyyəti fenomeni, incəsənətin özünün fenomeninə (diskursiv və intuitiv-biolojiyə münasibətdə təbii şəkildə bədii-koqnitiv realıq genezisini determinləşdirən “üçüncü” komponentin mövcudluğunu nəzərdə tutur münasibətdə klassik epistemologiyanın ənənəvi loqosentrik göstərişlərinə, eləcə də incəsənətin deantropologiyası perspektivlərinə faktiki olaraq yenidən baxılması zərurətini bildirir. Tədqiqatın göstərilən vektoru “çevik” rasionallığın onun “lokal” və “universal” səviyyələrinin insanın bütöv mənəvi fəallığı məkanında “sosium-mədəniyyət-beyin” bütöv sistemi strukturunda konkret sosiumun və mədəniyyətin vəziyyətində ontogenetik şərtləndirilməsi və realizə edilməsinin qarşılıqlı şərtləndirilməsini nəzərə almaqla epistemoloji əsaslarının axtarışı ilə birbaşa qarşılıqlı şəkildə əlaqəlidir (7, 29-32).

Belə bir faktı diqqətə alaraq ki, elmin fəlsəfəsi və epistemologiya koqnitiv tədqiqatların konseptual istiqamətini, problematikanın fundamentallığını və metodoloji sabitliyini təmin edirlər, bu başlanğıcdan koqnitiv elmlərin problemlər sahəsini, məhz intellekt və biliklərin təbiəti haqqında, təfəkkür prosesləri və və beynin ontogenetik əsaslarının nisbəti haqqında, sosio-mədəni və bioloji olaraq determinləşdirilmiş əqli fəaliyyətin simvolik təbiəti və s. haqqında məsələləri konstruksiyalandırmış, burada müasir mədəniyyətin idraki mənəvi təcrübələrinin bütün məcmusunun inkişaf vektorunu verən koqnitivistikanın bu forpostu üçün evristik perspektivləri işarələmək lazımdır (8, 76-86).

Epistemologiya üçün bədii-koqnitiv fəaliyyətin neyroelmi əsasları idrak subyektinin ənənəvi transsedentalizm və koqnitiv universallıq təsəvvürlərinin təkrar dərk edilməsi və transformasiya zərurətinin qavranmasına əlavə impuls verir. Məhz-sosial-mədəni və bioloji determinantlar və idrak təcrübəsi arasında konkret korrelyasiyaların qurulması hesabına idrak mexanizmlərinin fəaliyyət komponentlərinə böyük əhəmiyyət verilir. İdrakda mütləq və relyativləri, tədqiqatın xolistik və analitik metodları arasında nisbətin yeni tərəflərinin aşkar edilməsi aspektində elmi və bədii koqnitiv təcrübələrin qarşılıqlı determinasiyasının qurulması bütövlükdə idrak proseslərini tənzimləyən təməl definisiyaların bərpası üçün yaxşı impuls olacaqdır. İncəsənət və bədii idrak fəaliyyətinin beynin psixofizioloji və neyrofizioloji təzhürləri kimi dərk edilməsinin və biliklərin bədii-koqnitiv konseptlər formasında nəqlinin xüsusiyyətlərinin nəzərdən keçirilməsi idrak fəaliyyətində aprior və aposterior nisbət haqqında təsəvvürlərin korrelyasiyasına imkan verəcək, eləcə də tədqiqatın kantian proqramının formalaşmaqda olan neyroestetika sahəsi ilə uyğunluğunun konkret tərəfləri və perspektivlərini aşkar edəcəkdir (6).

Elmin fəlsəfəsi üçün elmdə koqnitiv proseslər haqqında təsəvvürlərə arxalanaraq bədii yaradıcılığın koqnitiv-refleksiv mexanizmlərinin neyrobioloji şərtləndirmə prizmasından keçərək estetik həyəcanlarla generasiya edilən təhlili artım nöqtələrinin ümumiliyi və birliyi ideyasını əsaslandırmağa imkan verəcək. Bu isə öz növbəsində beynin representasiya və spesifik təşkili mexanizmlərinin fəaliyyətini və subyektin bədii koqnitiv yaradıcılıq prosesində müəyyən sosio-mədəniyyət kontekstində determinləşdirilmiş idrak göstərişlərinin dəqiq korrelyasiyasını, eləcə də əks asılılığın mövcudluğunu müəyyən etmək imkanı verəcəkdir. Neyroelm məlumatları əsasında rəsonal diskursun ontoloji məkanı haqqında təsəvvürlərin

transformasiyası müasir incəsənətin parlaq ifadəli konseptləşməsini, riyaziləşməsini, formalizmini və intellektual yüklülüyünü izah etməyə - subitasiya (S.Dean tərəfindən kəşf edilən “rəqəm hissi”) fenomeni mövqeyindən onun diskurs spesifikasiyasını müəyyən edən incəsənət növlərinin bütün məcmusunun koqnitiv karkasının ayrılmaz struktur elementi kimi riyazi modellərin fəaliyyət göstərməsi nümunəsində bədii və riyazi yaradıcılığın aprior əsaslarının statusunun dərk edilməsi kimi məntiqi-analitik komponentlərlə yaradılır intuisiyanın determinləşməsinin, mütləq istənilən bədii-koqnitiv reallıq çərçivəsində onun bütün elementləri səviyyəsində “qızıl orta” prinsipinin təsirinə konstantlığını, əsasında insanın beyni və sinir sisteminin neyrofizioloji xüsusiyyətlərinin durduğu musiqidə stereoqnoz təzahürünü, incəsənətdə fraktalların neyrobioloji determinasiyasını, dirçəliş dövrü təsviri incəsənətində J.Dezarqin proyeksiyalı həndəsənin formalaşması xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirməyə imkan verəcəkdir. İstər qərb, istərsə də şərq mentallığında koqnitiv-bədii yaradıcılıq subyektinin fəallığının spesifikasiya və istiqamətinin təhlili vasitəsi ilə gen-mədəni qarşılıqlı təsirlər mexanizmlərinin dəqiq şəklinin müəyyən edilməsi insanın psixofizioloji xüsusiyyətlərinin formalaşması və onların transgenerasiyalı irsiyyəti üçün epigenez proseslərində bədii yaradıcılığın (onun həm generasiya, həm də qavrama mərhələlərində) mühümlüyünü dərk etməyə imkan verəcək (10,4-18).

Tədqiqatların göstərilən istiqamətlərinin dominant nəticələri təkcə bədii-koqnitiv deyil, həm də bütövlükdə mədəniyyətin idrak sahəsinin genezisini təbii şəkildə izah edən diskursiv və intuitivə aid bioloji komponentin-“üçüncünün”-mövcudluğunu nəzərdə tutmaqla incəsənət fenomeninə münasibətdə klassik epistemologiya göstərişlərinə yenidən baxılması, yaradıcı koqnitiv qabiliyyətlərin realizə edilməsində baş beyinin neyrostrukturlarının plastiklik həddinin aşkarlanması, eləcə də bütövlükdə koqnitiv qabiliyyətlərin inkişafı və onların idarəedilməsi üçün beyinin plastikliyinin öyrənilməsinin mühümlüyünün müvafiq anlaşılmalarının əldə edilməsi olmalıdır.

Beləliklə, incəsənətin epistemologiyasının koqnitiv elmin səmərəli konseptual-metodoloji komponenti kimi əhəmiyyətinin təhlili göstərir ki, müasir art-məkanın bədii-nəzəri sisteminin konseptual əsasını yanaşmalar və istiqamətlərin məcmusu təşkil edir ki, onlar özlərinin nüvəsi qismində təbiət-elmi biliklərin, texnika və texnologiyaların metodologiya və metodlarına əsaslanırlar. Bu da öz növbəsində nəinki təkcə integrasiya etməklə elm və incəsənət kimi biri birindən ənənəvi olaraq uzaq olan sahələr arasında çoxəsrlik “gərginliyi” aradan qaldırmağa, həm də insanın texnoloji və mənəvi təkamülünün tarazlaşdırılmasının, korrelyasiyasının həyata keçirilməsinə xidmət etməli olan mürəkkəb sosial mədəni və ontogenetik şərtləndirməli konstruksiyaların-integrasiyalı intellektual təhsil kimi incəsənətin genezisi və təkamülü haqqında təsəvvürləri əsaslandırmağa imkan verəcəkdir. Bu texnoloji prosesin təkamülü, bəşəriyyətin mənəvi-əxlaqi inkişafı və onun ekoloji tarazlığın əldə etməsi prosesində texniki-humanitar balansın təmin olunmasında mühüm komponent kimi incəsənətin koqnitiv və metodoloji statusunun möhkəmlənməsinə xidmət edəcəkdir. Bu prosesin nəticəsi şəxsi koqnitiv mexanizmlərinin və dəqiq və təbiət elmlərinin koqnitiv mexanizmlərinin konvergensiyasına nisbətdə incəsənətin epistemologiyasının “həllədən” parametrlərinin işarələnməsi olur ki, o idrak prosesinin bütöv şəklinin formalaşması üçün, eləcə də bir sıra innovasiyalı koqnitiv texnologiyalarla birləşmiş olan internəzəri mübadilə proseslərinin katalizatoru qismində çıxış edən metarefleksiyaların ümumelmi modelinin hazırlanması prosesində bədii-koqnitiv təcrübə sahəsinin yüksək idrak potensialını izah edir. Artıq aparılmış olan tədqiqatların məlumatları koqnitiv tədqiqatlar müstəvisində incəsənət epistemologiyasının olduqca yüksək evristik potensialını göstərir: transdisiplinarlıq prizması vasitəsi ilə bədii yaradıcılıq sahəsinin neyrokoqnitiv əsaslarının təhlili elmin müasir fəlsəfəsinin bir sıra problemləli düşünlərinin həllində mütləq yeni yanaşmadır-elmin və mədəniyyətin qeyri-rasional sahələrinin təkamülü, elmin və incəsənətin koqnitiv strukturlarının idrakın ümummədəni təkamülü səviyyəsində integrasiyalı qarşılıqlı əlaqəsi problemi incəsənət növlərinin bütün məcmusunun onun diskursiv spesifikasiyasını müəyyən edən koqnitiv karkasının ayrılmaz strukturlaşdırıcı elementi kimi riyazi modellərin fəaliyyəti nümunəsində yaradıcılıq intuisiyanın məntiqi-analitik təfəkkür komponentləri ilə determinləşməsinə üzə çıxarır. Neyroelm ideyalarının incəsənətin epistemologiyası sahəsinə inkorporasiyası istər riyaziyyat, istərsə də incəsənət sahəsində idrak prosesinin təbiətinin neyrobioloji determinasiyası haqqında təsəvvürləri transformasiya edir və təkcə riyazi deyil, həm də subitasiya (S.Dean tərəfindən kəşf edilən “say hissi”) fenomeni kimi çıxış edir. Fraktal incəsənətin neyrobioloji determinləşməsi, istənilən bədii-koqnitiv reallığın özünün elementlərinin bütün səviyyələrində təbə olduğu “qızıl orta” qanunu, əsasında insan beyni və sinir sisteminin neyrofizioloji xüsusiyyətlərinin durduğu musiqidə stereoqnoz fenomeni mövqeyindən aprior əsaslara həqiqi qiymətini verir. Bundan əlavə o, məntiqi koqnitivizmlə əlaqəli olan xətlərin inkişafını nəzərdə tutmaqla yeni şəraitdə psixologizm proqramının dirçəldilməsinə əsaslar verir. İnsan beyinin önverilən (apriori) fərdi xüsusiyyətləri (subitasiya fenomeni, naviqasiya mexanizmləri şəklində “qabıq” sisteminin mövcudluğu) nəzərdə tutulmaqla neyroelm bazisinin nəzərə alınması ilə fəaliyyət transsensualizmi konsepsiyasına yenidən baxılması, sosial-mədəni amillərlə determinləşdirilən

fərdüstü (aposterior) xüsusiyyətlər (misal üçün, analitik və ya sintetik təfəkkürün dominantlığı; fərdiyyətçi (qərb) və “kollektivçi” (şərq) cəmiyyətlər) ənənəvi transsendentalizmə xas olan idrak subyektinin koqnitiv universallığının məhdudluğunun dərk edilməsi üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir və idrak subyektinin sosial-mədəni, fəaliyyət və neyrofizioloji fəallıq determinləşməsi proseslərini yenidən interpretasiya etməyə, eləcə də İ.Kantın transsendentalizm konsepsiyasına biomədəni sokonstruktivizm ideyasına müvafiq olaraq yeni ölçülər verməyə məcbur edir (5,7-21).

Ədəbiyyat

1. Rüstəmov Y. Fəlsəfənin əsasları (mühazirə kursu) Bakı, «NURLAR» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2007, 504 səh.
2. Наси́ев З. Фəлсəфə. *Ali məktəblər üçün dərslik*. “Turan evi” nəşriyyatı, Bakı 2012, 488
3. Бажанов В.А., Краева А.Г. Феномен трансдисциплинарной когнитивной революции // Российский гуманитарный журнал. 2016. Т. 5. № 2. С. 91-107.
4. Бажанов В.А. Социум и мозг: биокультурный со-конструктивизм // Вопросы философии. 2018. № 2. С. 78-89.
5. Бажанов В.А., Краева А.Г. Музыка в фокусе современной нейронауки // Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология. 2017. № 40. С. 7-21.
6. Краева А.Г. Эпистемология искусства в пространстве когнитивных исследований: основные направления, современное состояние и перспективы. Грамота, 2018. № 11(97).
7. Киященко Л.П. Когнитивная инновация в фокусе философии трансдисциплинарности // Знание. Понимание. Умение. 2012. № 2. С. 29-32.
8. Киященко Л.П. Беспокойство становления целостностью. Вариации на тему трансдисциплинарности // Вопросы философии. 2015. № 11. С. 76-86
9. Князева Е.Н. Трансдисциплинарные стратегии исследований // Вестник Томского государственного педагогического университета. 2011. № 10. С. 193-201.
10. Фаликман М.В., Коул М. «Культурная революция» в когнитивной науке: от нейронной пластичности до генетических механизмов приобретения культурного опыта // Культурно-историческая психология. 2014. Т. 10. № 3. С. 4-18.
11. Трансдисциплинарность в философии и науке: подходы, проблемы, перспективы / под ред. В. Бажанова, Р. Шольца. М.: Навигатор, 2015. 564 с
12. Вунд В. Психология народов. М.: Эксмо, 2002. 864 с
13. Лурья А. Лекции по общей психологии. СПб.: Питер, 2006. 320 с.

The epistemology of art in the field of cognitive research

Summary

The presented article analyzes the neurogenetic basis of artistic thinking, the interaction aspect of science and art. The implications of this research for the scientific philosophy are determined. At the same time, Kant's new conception of transcendentalism, in line with the idea of biocultural coconstructivism, defines the role of epistemology in the scientific philosophy and cognitive research in modern times.

Эпистемология искусства в области когнитивных исследований

Резюме

Как известно, с развитием науки, появилась теория изучения научной мысли – эпистемология. В данной статье анализируются нейрогенетические основы художественного мышления, аспект взаимодействия науки и искусства. Определяется значимость этого исследования для научной философии. В сфере искусствоведения важны такие понятия как дискурсия и интуиция.

Рəyçi: prof. Ə.M. Tağıyev

Məqalə tarixəsi

Göndərilib: 21 yanvar 2020 Qəbul edilib: 24 yanvar 2020